

مقاله پژوهشی

نقش انقلاب اسلامی در ترقی گفتمان سیاسی شیعه در عراق

سمانه طهماسبی^۱، عباسعلی رهبر^۲، حمید صالحی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۰۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۶

چکیده: انقلاب اسلامی ایران به عنوان پدیده ای نادر که منجر به تحولاتی عمیق گردیده، بارها مورد تحلیل و تفاسیر متعدد قرار گرفته است. این انقلاب به دلیل عدم تعهد به شرق و غرب و مطرح ساختن جمهوری اسلامی به عنوان شکلی از حکومت برای اولین بار در سطح جهان، دو اردوگاه سوسیالیسم و لیبرالیسم را با چالش مواجه ساخت. مردم سالاری دینی، عدالت و ولایت فقیه از جمله نظام های معنایی و عناصر گفتمان انقلاب اسلامی ایران بود که به موازات تحولات داخلی، زمینه ساز روندی از رخدادها و تحولات در سطح جهان و به خصوص جوامع اسلامی شد. این انقلاب بیشترین اثر را در تعالی گفتمان سیاسی شیعه به دنبال داشته و موجب تحول آن از حالت سکون به حالت پویا شده است. گرچه این انقلاب، همه کشورهای اسلامی را متأثر کرد، اما مهمترین آنها، عراق کشور مهم شیعه نشین در جهان اسلام بود. این مقاله، به بررسی تأثیر انقلاب اسلامی بر گفتمان سیاسی شیعه کشور عراق پرداخته و برای اینکار از ترکیب روش گفتمان لاکلا و موف و نظریه پخش به عنوان یک مدل تحلیلی برای انقلاب اسلامی استفاده شده است. تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر گفتمان سیاسی شیعه در عراق، در زمان صدام، گفتمان مقاومت بود. ولی بعد از سقوط او، در ابتدا به دلیل از بین رفتن دشمن اصلی، گفتمان مقاومت نیز دچار چالش شد. ولی تحت هدایت و رهبری مرجعیت و نبود سرکوب شدید صدام، دوباره دالهای گفتمان سیاسی شیعه در یک زنجیره هم ارزی مناسب، براساس نیازها و شرایط زمانه مفصل بندی شده و دو خرده گفتمان مقاومت، علیه تروریسم و اشغالگر خارجی ایجاد شد.

واژگان اصلی: انقلاب اسلامی ایران، گفتمان سیاسی شیعه، گفتمان مقاومت، عراق.

۱ دانش آموخته دکتری گروه آموزشی علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه طباطبایی،

تهران. samaneh.tahmasbi1368@gmail.com

۲ دانشیار دکتری علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران.

aa.rahbar254676@gmail.com

۳ دانشیار دکتری علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران.

hsalehi84@gmail.com

مقدمه.

در قرن بیستم میلادی حوادث و جریان‌هایی به وقوع پیوست که در نوع خود کم‌نظیر و حتی بی‌نظیر بوده‌اند. یکی از این جریان‌های مهم و شگفت‌انگیز که نقش گسترده‌ای در تغییر مناسبات سیاسی جهان داشت، پدیده انقلاب اسلامی ایران بود که در نیمه دوم این قرن رخ داد. انقلاب اسلامی هم از نظر پیدایش، هم از نظر انگیزه و هم در کیفیت مبارزه در مقایسه با دیگر انقلاب‌های جهان تمایز اساسی داشت که از اولین کانون حرکت خود نوید بخش دل‌های مومنین و تافتگان برای برپایی حاکمیت عدالت بود، قبل و به ویژه بعد از پیروزی، به سرعت توانست به نماد و سرمشق نهضت‌ها و شورش‌های سیاسی ملت‌های مسلمان در مبارزه با طاغوت‌ها تبدیل شود. از این منظر، انقلاب اسلامی توانست موج بیداری و اسلام‌خواهی و آزادی‌خواهی را به گروه‌های معاند در کشورهای اسلامی ترزیق و از جهت کار تشکیلاتی نیز الگوی آنان قرار گیرد.

بررسی انعکاس انقلاب اسلامی در عرصه منطقه‌ای و در قاعده بین‌المللی و جهانی را باید از اساسی‌ترین مباحث انقلاب اسلامی و اساسی‌ترین موضوع از دیدگاه رهبری انقلاب تلقی کرد. در کشور عراق به دلیل همانندی فرآوان شرایط آن با ایران از بابت حکومت ظالمانه و اکثریت شیعه و رهبری مرجعیت فقهی در جوامع شیعی و به علت مرزهای دیرینه عراق با ایران و روابط مدید مردم دو کشور، اثربخشی و سرایت انقلاب اسلامی و موج آزادی‌خواهی و اسلام‌خواهی ناشی از آن دوچندان بود. ارائه مسئله صدور انقلاب از روزهای آغازین پیروزی آن توسط امام خمینی(ره)، نشانگر این واقعیت بود که انقلاب اسلامی جوهره‌ی، یک تحول ایدئولوژیکی و در پیوند با مسلمانان و مستضعفان جهان می‌باشد و این نقطه آغازین حرکت انقلاب و شرایط رهبری آن است که انقلاب اسلامی را به ایران منسوب کرده و موجب تاثیر و تحولات زیادی شده که این تاثیرات تنها به حوزه نظری و اندیشه محدود نشد، بلکه بازتاب‌هایی هم در حوزه عمل داشته است.

انقلاب اسلامی ایران به موازات تغییرات داخلی، زمینه ساز جریانی از رویدادها و تحولات در جوامع اسلامی نیز بوده و جنبش‌ها و خیزش‌های اسلامی را در کشورهای مسلمان تحت تاثیر قرار داده است. اما بیشترین تاثیر را در ترقی گفتمان سیاسی شیعه به

دنبال داشته است و گفتمان سیاسی نوین شیعه، پس از وقوع انقلاب اسلامی توانسته با استفاده از دستگاه اجتهاد، برای اساسی ترین چالش‌های مهم رودرروی خود پاسخی مساعد پیدا کرده و از حالت ایستا وانجماد به حالت پویایی، تحرک و تغییر برسد. گفتمان سیاسی شیعه همه کشورهای اسلامی را متاثر کرده، اما مهمترین این کشورها همان طور که اشاره شد، کشور شیعه نشین عراق در جهان اسلام است. تحولات عراق، کشوری با اکثریت جمعیتی شیعه، به دلیل همجواری با ایران و نیز به این علت که در دوره‌ای بخشی از خاک ایران بوده است، همواره کشورهای همجوار و به خصوص ایران را متاثر ساخته است. دوره ی تبعید امام خمینی(ره) در نجف، خود موجب تحولاتی عمیق در حوزه ی نجف شد که بعدها کسانی مانند شهید محمد باقر صدر و سید مهدی حکیم با تاسی از ایشان نقش عمده‌ای را در عراق ایفا کردند. لذا بررسی تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر گفتمان سیاسی شیعه در کشور عراق می‌تواند راهکاری برای شناخت بیشتر و بهتر این گفتمان و مکان‌های مبدا و مقصد و نحوه پخش آن باشد.

مطالعه حاضر در پی پاسخگویی به این مسئله است که وقوع انقلاب اسلامی ایران چه بازتابی بر ترقی گفتمان سیاسی شیعه در عراق داشته است؟ در اینجا باید اضافه کرد که فرضیه با پاسخ اولیه به سوال اصلی مقاله آن است که پیروزی انقلاب اسلامی ایران موجب انسجام، پویایی و انقلابی شدن گفتمان سیاسی شیعه در عراق شد. گفتمان سیاسی شیعه در عراق قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در برخی موارد به تاسی از فقه صامت و در کل به دلیل نداشتن زنجیره هم ارزی مناسب و قرار داشتن دال‌های اندیشه سیاسی شیعه در حوزه گفتمانگی، به دور از حرکت‌های انقلابی موثر بوده و گفتمان واحدی حول تفکر شیعه شکل نگرفته بود؛ با این وجود انقلاب اسلامی ایران، بر اندیشه سیاسی تشیع در عراق اثر گذاشته و آن را به حالت فعال و انقلابی درآورده و موجب شکل‌گیری گفتمان مقاومت شده است. همینطور پس از سقوط صدام با توجه به شکست و انحلال حزب بعث به عنوان بزرگترین دشمن جمهوری اسلامی و با حاکمیت اکثریت شیعی که پیوستگی نزدیکی با انقلاب اسلامی دارند، بررسی و مطالعه تناسب قرب و بعد احزاب و جریانات شاهد در جامعه عراق با انقلاب اسلامی به عنوان بزرگترین و اساسی‌ترین همسایه ایران وجوبی مضاعف می‌یابد. بدیهی است این وجوب

در وضعیتی که جامعه عراق، شاهد نیروهای نوظهور چون داعش و اشغالگران به دستاویز مبارزه با تروریسم مراد حضور نظامی در عراق داشتند، تشدید می‌شد. نهایتاً در طی این پژوهش با روشن گردیدن مقام و سرمایه اجتماعی انقلاب اسلامی در عراق از طرفی و روشن کردن نقاط چالش‌زا در عراق به مهندسی نیروهای سیاسی - اجتماعی جامعه عراقی دست یافته و از همین نظرگاه مقصود و استراتژی‌های جمهوری اسلامی در عراق کنونی اظهار می‌گردد.

هدف این مطالعه با نظر به تاکید پافشاری بر صدور انقلاب بنا به فرمایش امام خمینی(ره) و ضرورت اتحاد و وحدت کلمه‌ی مسلمین و به ویژه شیعیان سراسر جهان، درک قابلیت‌ها و ابعاد جدید و ناگفته‌ی گفتمان انقلاب اسلامی ایران قضیه‌ای الزامی می‌نماید. این ابعاد حرکتی است در جهت حل مشکلات جهان اسلام و خلق ادبیاتی جدید در حوزه‌ی جنبش‌های اسلامی، که می‌تواند پاسخگوی شمار زیادی از مشکلات امروز دنیای اسلام و منطقه نیز باشد.

۲. پیشینه پژوهش

با وجود تلاش محقق، هیچ تحقیقی مستقل و مستدل علمی با طرحی مشابه با عنوان تحقیق حاضر مشاهده نشد که به تحلیل نقش انقلاب اسلامی در ترقی گفتمان سیاسی شیعه در عراق پرداخته باشد. اما در حوزه مفاهیم نزدیک مانند انقلاب اسلامی و جریان‌های سیاسی در عراق طرح‌های تحقیقاتی تهیه شده که در حوزه نزدیک به این پژوهش به شرح ذیل عبارتند از:

کتاب انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن (عمید زنجانی، ۱۳۷۶)، در این کتاب بیشتر به بررسی تئوریک انقلاب و شناخت ماهیت آن، بررسی ریشه‌های عقیدتی انقلاب و علل و عوامل موثر بر پیروزی انقلاب اسلامی پرداخته است و یا کتاب توسعه و تضاد (رفیع پور، ۱۳۷۹) که بیشتر به مسائل اجتماعی انقلاب ایران پرداخته است. کتاب بازتاب جهانی انقلاب اسلامی (محمدی، ۱۳۸۱)، وی در این کتاب با ارائه اسناد و مدارک و تحلیل متون و منابع موجود، در سطح گسترده‌ای بازتاب عمومی انقلاب اسلامی در دولت‌ها، ملت‌ها، نظام بین‌المللی و نظریه‌های سیاسی را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. کتاب انقلاب ایران و بازتاب جهانی آن (Sposito, 2007) که به مبحث صدور انقلاب در کشورهای

منطقه پرداخته است. کتاب بازتاب‌های انقلاب اسلامی ایران (خرمشاد، ۱۳۹۰)، شامل مجموعه مقالاتی پیرامون انقلاب اسلامی در سه قسمت؛ چهارچوب نظری بازتاب انقلاب اسلامی ایران، مقالات مربوط به بازتاب‌های نظری انقلاب اسلامی ایران و مقالات مربوط به بازتاب‌های جهانی انقلاب اسلامی ایران. در حوزه گفتمانی نیز مقالاتی وجود دارد از آن جمله است؛ مقاله انقلاب اسلامی و تعالی گفتمان سیاسی شیعه (کمال اردکانی، ۱۳۸۶) است که نویسنده در این مقاله گفتمان سیاسی شیعه را در یک معنا و مفهوم کلی آن، به معنای مجموعه پاسخ‌هایی که فقها، علما، دانشمندان و نویسندگان شیعه به سوال‌ها معضلات و مسائل حوزه سیاسی می‌دهند، در نظر گرفته و آن را در یک حالت کلی و برای کل اندیشه تشیع بررسی کرده است. در این کار پژوهشی از این مقاله و مقالات و کتاب‌ها نام برده شده و کتاب‌های مرتبط دیگر استفاده شده است. کتاب نهضت اسلامی شیعیان عراق (N.Wiley, 1994) که در آن فعالیت مسلمانان شیعه عراقی و استفاده آنها از این نهضت برای تشکیل یک دولت اسلامی شرح می‌دهد. اندیشه سیاسی شهید باقر صدر (ره) (جمشیدی، ۱۳۷۷) کتاب دیگری است که به بررسی اندیشه‌های شهید صدر می‌پردازد. شیعیان عراق؛ بررسی وضعیت جامعه شناختی (برنابلدچی، ۱۳۸۳) به ساختار اجتماعی و قومی عراق و احزاب سیاسی فعال اشاره داشت. مقاله نقش حزب الدعوه الاسلامیه در گفتمان مقاومت جنبش شیعی عراق (خرمشاد و نادری، ۱۳۹۰) مقاله دیگری است که به بررسی گفتمان مقاومت جنبش شیعی عراق و حرکت سیاسی - اجتماعی مبتنی بر آن، در سه دوره کلان گفتمانی می - پردازد. مقاله تحول و دگردیسی در نمای جامعه شناختی شیعیان عراق در قرن بیستم (علل و پیامدها) (دادفر، ۱۳۸۹) به تحلیل سرنوشت جامعه شیعی عراق در قرن بیست می‌پردازد.

وجه تمایز و نوآوری

عمده آثار یاد شده بیشتر ماهیت و علل وقوع انقلاب اسلامی را با توجه به متغیر فردی و شخصیت و روان‌شناسی سیاسی رهبران مورد بررسی قرار داده‌اند و از تحلیل نقش ساختارهای سیاسی دو کشور و استمرار نقش انقلاب اسلامی در کشورهای منطقه بازمانده اند یا بدان اصالت نداده‌اند. چیزی که نقطه تمایز آن‌ها با پژوهش حاضر است.

همچنین باید گفت تمامی آثار ذکر شده هر کدام از زاویه خاصی به موضوع پژوهش حاضر توجه کرده‌اند که در این تحقیق به آنها اشاره شده است ولی تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر ترقی گفتمان سیاسی شیعه در کشور عراق، موضوع پژوهشی است که تاکنون بدان پرداخته نشده است. این کار پژوهشی، با کنار هم قراردادن دو کشور دارای درصد بالای جمعیت شیعه یعنی ایران و عراق، هم سیر تحول گفتمان سیاسی شیعه را بهتر شناسایی می‌کند و هم تاثیر انقلاب اسلامی ایران را بر ترقی گفتمان سیاسی شیعه عراق بررسی می‌کند.

۳. مبانی نظری

روشی که در این مقاله بیشتر با آن سروکار داریم، روش گفتمانی است. این نظریه که در ردیف روش‌های پسامدرن دسته بندی می‌شود، یک روش تحلیل کیفی است. از میان تعاریف مختلف گفتمان، روش گفتمان لاکلا و موف را به دلیل ویژگی‌هایش برای این تحقیق انتخاب می‌کنیم. اما با توجه به نوع پژوهش که به بررسی یک مفهوم کیفی (گفتمان سیاسی شیعه) در مکان‌های خاص می‌پردازد، برای تکمیل کار و برای توضیح چگونگی انتقال و پخش و بررسی مکان و مبدا و مقصد این گفتمان و ردگیری سیر تحولات آن و با توجه به نزدیک بودن بسترهای عینی نظریه گفتمان و تئوری پخش، لذا از تئوری پخش نیز مدد گرفته و آنرا به عنوان یک روش تحلیل دیگر در کنار نظریه گفتمان لاکلا و موف برای چارچوب کاری خود انتخاب می‌کنیم. لاکلا و موف با بهره گیری از تئوری فوکو نظریه گفتمانی را به تمام امور اجتماعی و سیاسی توسعه می‌دهند و تلاش می‌کنند با استفاده از این تئوری جامعه معاصر را بررسی کنند. در این نظریه امور اجتماعی و سیاسی به طور کلی جهان حقیقت تنها در درون سازوبرگ گفتمانی قابل درک اند و گفتمان‌ها به فهم ما از جهان شکل می‌دهند. مطابق نظریه آنها کل حوزه اجتماع به مثابه شبکه‌ای از فرآیندهای متفاوت است که در آن معنا تولید می‌شود. برداشتی که لاکلا و موف از گفتمان دارند، مویده شخصیت رابطه‌ای هویت است. معنای اجتماعی کلمات، گفتارها، اعمال و نهادها را با توجه به بافت کلی که اینها خود بخشی از آن هستند، می‌توان فهمید. هر معنایی را تنها با توجه به عمل کلی‌ای که در حال

وقوع است و هر عملی را با توجه به گفتمان خاصی که آن عمل در آن قرار دارد باید شناخت (حسین زاده، ۱۳۸۶: ۹۳).

نظریه لاکلا و موف: در مورد نظریه لاکلا و موف^۱ باید گفت که آنها با بهره‌گیری از نگرش سوسور، با دیدگاهی تقلیل‌گرایانه و محدود، به مخالفت برخاسته و ادعا کرده‌اند که هویت سیاسی - اجتماعی هر گفتمان، شامل شخصیت رابطه‌ای بین دال‌های آن است. از این رو هیچ چیز بنیادینی وجود ندارد که خارج از گفتمان به بقیه پدیده‌ها معنا و هویت ببخشد، بلکه هویت هر دال، در شبکه دال‌های دیگری که با هم مفصل‌بندی شده‌اند کسب می‌گردد، از طرفی آنان در کتاب «سیاست و ایدئولوژی در تئوری مارکسیستی» بر این نظرند که کلیات اعلامی گفتمان نباید با مبانی بنیادین جامعه ناسازگار باشد و در جای دیگر مبحث قابلیت اعتبار را در مورد قبول یک گفتمان مسلط ارائه می‌کنند و ارزش یک گفتمان را در نقیض نبودن اصول پیشنهادی گفتمان و مبانی ریشه‌ای گروه اجتماعی مطرح می‌کنند (حقیقت، ۱۳۸۷: ۱۱۹).

در این راستا اگر گفتمان سری معنا دار است که با داشتن ارزش باید دال‌های آن با مبانی و ارزش‌های جامعه هماهنگی داشته باشند، در غیر اینصورت شانس بقا نخواهد یافت. پس تا ارزش‌ها و اصول اجتماعی هستند، گفتمان‌ها هم می‌توانند هویت داشته باشند و برای زوال یک گفتمان، تنها شرط عدم پاسخگویی به همه احتیاجات جامعه، کافی نیست و گفتمان مسلط اگر با مبانی بنیادین جامعه همخوانی داشته باشد، برای رفع نیازها و ناآرامی‌های موجود با تشریح خرده گفتمان می‌تواند بر مشکلات غلبه کند (عضدانلو، ۱۳۸۰: ۵۹). در اینجا تعریف غیریت می‌تواند در به وجود آمدن گفتمان کمک کند، اما با از بین رفتن غیر و دشمن چنین نیست که گفتمان به طور کلی از بین برود. برای نمونه، با خارج شدن اسرائیل از جنوب بیروت که با هدف معین حذف غیر و از بین رفتن گفتمان مقاومت انجام گرفت، به علت همین ارزیابی اشتباه با شکست مواجه شد و گفتمان مقاومت از بین نرفت، زیرا این گفتمان ریشه در مبانی بنیادین جامعه دارد و باعث موجودیت آن نشده که حالا با این کارزوال یابد. بلکه گفتمان مقاومت خرده

¹ Lacla and Moff

گفتمانی از گفتمان سیاسی شیعه است که پایه در نهضت عاشورایی امام حسین (ع) دارد و دال مرکزی آن اسلام است، با مبانی ثابتی هماهنگی دارد که به آن شانس دوام می‌دهند و با نابودی دشمن از بین نرفته و فقط ممکن است گفتمان مسلط نباشد. در مبحث گفتمان، در حالیکه یک گفتمان، گفتمان چیره است گفتمان‌های دیگر نیز می‌توانند وجود داشته باشند و کاملاً از بین نروند. مطلب دیگر اینکه اگر گفتمان‌ها در پاسخ به حوائج اجتماعی به وجود می‌آیند، پس مفصل‌بندی دال‌های یک گفتمان نمی‌تواند اتفاقی باشد و در پاسخ به بحران‌های به وجود آمده در یک زنجیره هم ارزی مفصل‌بندی می‌شوند. نظریه لاکلا و موف ویژگی‌های زیادی دارد که آنرا جز نظریه‌های گفتمانی مهم در حوزه علوم انسانی قرار داده، امکان بیان ساختار درونی یک تفکر، قابلیت تشریح چگونگی معنایابی مفاهیم در درون ساختار یک اندیشه، توضیح کیفیت جذب مفاهیم جدید در یک گفتمان و تحول و تطبیق آنها در مفصل بندی جدید، توضیح رقابت و غیرت‌سازی بین گفتمان‌ها در موقعیت سیاسی- اجتماعی جامعه، تبیین وظیفه رهبران در احقاق و شکل‌گیری گفتمان و سرانجام، تشریح تحول و فرآیند زوال گفتمان‌های چیره و غلبه گفتمان‌های نو از امتیازات الگوی تجزیه گفتمانی لاکلا و موف است (اردکانی، ۱۳۸۶: ۱۳۳۹). این نظریه در تحلیل و تبیین مسائل دینی، خصوصاً در حوزه کاری ما که مربوط به مقوله گفتمان سیاسی شیعه است با مشخصه‌های گفتمانی، خصوصاً تأکید بر نقش رهبران، بسیار کارآمد و مفید می‌باشد.

نظریه پخش: پیرامون ساده‌ترین مفهوم تاریخی گفتمان، تعریف قابلیت پخش است که این تعریف با گفتمان‌هایی مثل گفتمان انقلاب که خاصیت تاثیرگذاری زیادی دارند، همخوانی دارد. لذا ما برای تعریف چگونگی سرایت و تاثیرپذیری این گونه گفتمان‌ها و به دلیل یکسان بودن بسترهای عینی نظریه گفتمان و پخش، از تئوری پخش نیز در این مطالعه مدد گرفته‌ایم. «پخش یا اشاعه به مفهوم فرآیندی که بر حسب آن یک امر فرهنگی (یک سازمان یا یک اختراع فنی) که نشان مشخصه یک جامعه است، در جامعه- ای دیگر به عاریت گرفته شده و مورد اجابت قرار می‌گیرد. پخش را عموماً در هجرت جمعیت‌ها، که نتیجه پیوستگی‌های مداوم و بسیار جوامع همسایه است، تشخیص می‌دهند» (برزگر، ۱۳۸۲: ۴۱).

سازه های نظریه پخش: «هاگر استرند»^۱، تئورسین این نظریه، شش فاعل را در این نظریه عمده می کند.

۱. قلمرو یا فضای جغرافیایی: این فضا می تواند محیط پذیرا- همگرا یا فضای ناپذیر- واگرا باشد.

۲. زمان: فاعلی است که می تواند به صورت استمرار یا به چگونگی گردش های متمایز از یکدیگر و مستمر در نظر گرفته شود.

۳. مسئله پخش: مسئله پخش امکان دارد بیماری واگیردار، نظریه وب، سرخک، نوآوری های کشاورزی و تکنولوژیک، نظیر بذره های اصلاح شده و یا حادثه های فیزیکی- فرهنگی نظیر مبارزات انقلابی باشد.

۴. مبدا پخش: جایگاه یا مقری است که خاستگاه نوآوری ها و فرستادن پیام ها و ارزش ها و نوآوری ها هستند.

۵. مقصد پخش: محیطی است که مفهوم پخش و یا روند مداوم پخش به آنها می رسد.

۶. مدار تحرک پدیده ها و مجاری انتقال نوآوری از مبدا به مقصد: مسافت جغرافیایی و بعد اجتماعی- اقتصادی پرسمانی مهم در رابطه با پدیده ها می باشد» (برزگر، ۱۳۸۲: ۴۶).



¹ Hager Strand

مدل گفت‌وگوهای اسلامی انقلاب از منظر امام خمینی (ره)

گفت‌وگوهای و اندیشه برآمده از انقلاب اسلامی که بر قواعد اندیشگی مکتب اهل بیت علیهم السلام و اسلام ناب محمدی استوار بوده، بر درآمیختگی دین و دنیا و سیاست و عبادت تأکید دارد. این گفت‌وگوها شکل گرفته بر بنیاد اندیشه انقلاب اسلامی، یعنی اسلام سیاسی است که جوهره‌اش بر جامعیت اسلام و عینیت سیاست و دیانت و توأمان بودن دین و سیاست استوار است و صدور این گفت‌وگوهای انقلابی یک امر راهبردی، استراتژیک، رهاورد انقلاب اسلامی و تبلور گفت‌وگوهای آن محسوب می‌شود.

۴. مدل تحلیل تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر گفت‌وگوهای سیاسی شیعه در منطقه

پس از طرح مباحث گفت‌وگوها و پخش و بررسی خصوصیات آنها، به بررسی تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر گفت‌وگوهای سیاسی شیعه می‌پردازیم. با توجه به اینکه اسلام سیاسی و نفوذ ایدئولوژیکی، مطلبی بود که انقلاب اسلامی برای همه جهان و علی‌الخصوص کشورهای مسلمان منطقه به دنبال داشت، از میان مشخصه‌های گفت‌وگوها و پخش، ویژگی‌های ذیل از این دو تئوری به عنوان مدل تجزیه این مطالعه به کار می‌روند:

۱. قابلیت اعتبار که می‌گوید، مبانی پیشنهادی گفت‌وگوها نباید با ضروریات جامعه ناسازگار باشد.

۲. تعریف غیریت یا خصومت که می‌گوید حضور دیگری می‌تواند در شکل‌دهی به گفت‌وگوها تاثیر گذار باشد.

۳. دال مرکزی، که هسته مرکزی سیستم گفت‌وگویی را شکل می‌دهد.

۴. زنجیره هم‌ارزی، دال‌های حقیقی با یکدیگر در زنجیره هم‌طرازی تلفیق می‌شوند و علامت‌های با محتوایی می‌سازند.

۵. نقش رهبران در ایجاد زنجیره هم‌ارزی بسیار مهم است.

۶. پخش جایجایی که با انتقال فرد یا گروه آورنده تفکر همراه است.

۷. پخش رده بندی که با پذیرش نوآوری از سوی فرد مهم و تاثیرگذار، پدیده، با سرعت به کل شالوده منتقل می‌شود.

با رخداد انقلاب اسلامی، کشورهای همسایه، منطقه خاورمیانه و جهان اسلام به طور اختصاصی و جهان به طور عام، متأثر از عظمت این رویداد و پیام‌های جهانی و منطقه‌ای

آن قرار گرفت. ابتکارات سیاسی و فرهنگی ایران همانند هر نوآوری دیگری به شدت برای مسلمانان جذاب و حیرت انگیز بود. بنابراین انقلاب اسلامی، مبدا پخش و نشر در منطقه شد. یک بررسی تطبیقی بین موزائیک فرهنگی منطقه، قبل و بعد از رخداد انقلاب اسلامی، به خوبی نشانگر تغییرات بافت موزائیک منطقه‌ای خاورمیانه است. بنابراین ما ناظر کلکسیون‌های از تاثیرپذیری‌های ناخواسته یا به بیان گراهام فولر، «بازتابی از سوی مردم منطقه می‌باشیم». این تاثیرات خودنمایی چنان قوی بود که حتی کسانی که تمایلی به انقلاب اسلامی نداشتند، متأثر از آن شدند. این اثرگذاری ناشی از قدرت سلبی یا نفی‌کنندگی انقلاب و تعمیم این عقیده بود که «آیت الله باید درست اقدام کرده باشد که توانسته است شاه را با تمام نفوذش و پشتیبانی آمریکا، سرنگون کند و در فرآیند این تغییر، ایالت متحده را نیز تحقیر کند». به نظر آنان، امام خمینی به دلیل پیروزی‌اش، یک الگوی اجتناب‌ناپذیر ایدئولوژی و انقلاب است (برزگر، ۱۳۸۲: ۵۶).

گفتمان انقلاب اسلامی به عنوان گفتمان غالب در منطقه خاورمیانه به سنجیت فراخور موقعیت و اوضاع، خرده گفتمان‌هایی را نیز به دنبال دارد، مثل گفتمان مقاومت، گفتمان استکبار ستیزی و گفتمان عدالت بدین معنی که دال‌های انقلاب اسلامی می‌توانند با نگرش به موقعیت در نقاط مختلف خرده گفتمان‌هایی را مطرح کنند. دال مرکزی این انقلاب، اسلام است و یکی از مبحث‌های محوری در آن که دغدغه اساسی مسلمانان و به خصوص شیعیان نیز هست، مناظره رهبری جامعه اسلامی و نوع همکاری با حاکم است. در نتیجه برای مباشرت حاکمیت جامعه مسلمین، به دست آوردن نفوذ امری لازم می‌نماید که این حادثه با پیروزی انقلاب اسلامی میسر شد. پیروزی انقلاب سبب شد، اندیشه سیاسی شیعه از حالت ایستا خارج شده و گفتمان سکوت، به یک گفتمان پویا و فعال تبدیل شود. این گفتمان معطوف به قدرت است و پایه در مبانی ثابت و اساسی جامعه دارد لذا علامت‌ها و دال‌های آن نیز ثابت بوده و حالت همگرایی ندارند. اما با توجه به موقعیت موجود و نیاز جوامع و آشفتگی‌هایی که در هر زمان خاصی ممکن است ایجاد شود، یک دال از دال‌های گفتمان هژمونیک می‌شود و خرده گفتمان خاصی را به وجود می‌آورد. در این میان مناطقی که دارای همان مبانی و معانی ارزشی هستند نیز، تحت تاثیر آن گفتمان مسلط قرار می‌گیرند و ما ناظر پخش این گفتمان در آن مناطق

هستیم. مثل تاثیر گفتمان انقلاب اسلامی ایران بر عراق، که علاوه بر تلاش‌های اسرائیل و آمریکا در گفتمان‌زدایی، چون گفتمان و اصول بنیادین جامعه با هم سازگار و بر هم منطبقند، لذا ما شاهد تثبیت گفتمان هستیم. به طور کلی این گفتمان، گفتمان نو و مرکب از خرده گفتمان‌های جهان شمول و پیغام‌های دارای مخاطب عام و جامع است که از طریق تاثیرگذاری سلسله مراتبی و جابجایی، جامعه مخاطب خود را به شکل اولویتی متاثر می‌کند و خصوصیات خود را به آن منتقل می‌کند. در این بین اولویت با کشورهایی است که دارای ترکیب جمعیتی چشمگیر شیعه هستند (Linklater, 2006: 73). باید گفت گفتمان انقلاب اسلامی، گفتمانی فرهنگی مبتنی بر اسلام سیاسی بود. این گفتمان بر دال‌هایی که برگرفته از قرآن و اسلام ناب می باشد، استوار است. دال مرکزی این گفتمان را مفهوم امت شکل داده است.

۵. ویژگی‌های گفتمان سیاسی انقلاب اسلامی ایران

گفتمان سیاسی انقلاب اسلامی به مجموعه‌ای از مفاهیم، ایدئولوژی‌ها، اصول و ارزش‌ها و تصورات سیاسی گفتار و عمل در قالب دین اسلام گفته می‌شود که پارادایم جدیدی را مطرح نمود که اگر چه در تفکر درون دینی تا حدی شناخته بود ولی کلید واژه‌ها و ادبیات آن کمتر رواج داشت. از این پارادایم جدید بسیاری از متفکران و اندیشمندان غربی به اسلام سیاسی یاد کرده‌اند و برخی هم بر آن نام خمینیسیم نهاده‌اند. خمینیسیم یا اسلام سیاسی و یا هر نام دیگری که برای این پارادایم و یا حتی نظریه انتخاب نماییم، دارای ویژگی‌ها و مولفه‌های خاصی است که عبارتند از:

۱-۵. تاثیرپذیری انقلاب اسلامی ایران از عناصر فرهنگ سیاسی شیعه: انقلاب

اسلامی ایران، به عنوان نمونه بارز یک انقلاب یا ایدئولوژی اسلامی، در کنار سایر عوامل تاثیرگذار، به شدت تحت تاثیر فرهنگ سیاسی شیعه، به ویژه نهضت عظیم عاشورا قرار داشت. به همین خاطر توجه به «گفتمان سیاسی شیعه» برای درک ایده واقعی انقلاب ضروری است. در واقع اگر از منظر نظریه گفتمان به این مسئله بنگریم، گفتار انقلابی امام، دکتر شریعتی، شهید مطهری و دیگر انقلابیون به عاشورا و آیین‌های سالیانه مربوط به آن، ماهیتی کاملاً سیاسی و انقلابی بخشید و در جریان انقلاب اسلامی نقش آفرینی کرد. تاثیر این قرائت انقلابی از عاشورا تا آنجا بود که می‌توان گفت، در صورت فقدان

آن، انقلاب اسلامی به وقوع نمی پیوست یا حداقل به این سرعت به پیروزی نمی رسید. امام خمینی (ره) در ارائه مدل انتخابی خود تحت تاثیر اندیشه عاشورایی امام حسین (ع) قرار داشت. به همین دلیل، باید ریشه اولیه انقلاب اسلامی را در مبنای فکری مبارزات شیعه جستجو کرد. براین اساس مشاهده می کنیم که امام از واژه ها، مناسبت ها و ایده-هایی که به نحوی به عاشورا و تشیع مربوط است، به خصوص زمانی که قصد بسیج سیاسی و انقلابی مردم را دارد، از نمادهای عاشورایی بیشتر بهره می گیرد و ایامی که برای سخنرانی های آتشین خود انتخاب می کند، با همین اندیشه ها متناسب است. از عناصر مهمی که امام (ره) در ارتباط با بعد فکری نهضت عاشورا برای احیای آن تلاش و اقدام می کرد، عبارتند از: امر به معروف و نهی از منکر، نظریه ولایت فقیه، تحرم تقیه و احیای شهادت طلبی، استکبار ستیزی، بازگشت مجدد دین به عرصه سیاست، عدالت (عمید زنجانی، ۱۳۸۱: ۴۱).

۲-۵. تاثیر گذاری انقلاب اسلامی ایران بر فرهنگ سیاسی شیعه و تحول گفتمان

سیاسی آن: تغییرات مهم در تفکر سیاسی علمای شیعه بین سال های ۱۳۲۰-۱۳۵۷، که منجر به بازشناسی تصویر مرجعیت و روحانیت، بازسازی مفاهیم درون دینی چون تقیه، انتظار فرج و شهادت و بازنگری در تلقی متعارف از ارتباط دین و سیاست گردید، عرصه لازم برای تحول سیاسی را فراهم کرد (حاضری، ۱۳۸۰: ۱۳۹). از این رو باید گفت پیروزی انقلاب اسلامی و موجودیت نظام جمهوری اسلامی بر مبنای نظریه ولایت فقیه، که از دل همان نهضت عاشورایی امام خمینی بیرون آمده است، عرصه پیشرفت و تعالی تفکر سیاسی در میان شیعیان را، که در یک قرن اخیر سرعت یافته بود، کامل کرد و موجب گردید که عرصه های درک درست مفاهیم و نهادهای سیاسی مدرن در گفتمان سیاسی نوین شیعه مهیا شود (کمالی اردکانی، ۱۳۸۶: ۱۲۹).

۶. انقلاب اسلامی ایران و گفتمان سیاسی شیعه در عراق

گفتمان سیاسی شیعه در عراق تاریخ پرفراز و فرودی داشته، ولی قطع نظر از این تاریخ که بی نسبت با ایران هم نبوده باید گفت، تجلی گاه معاصر آنان کاملاً در پیوند با انقلاب اسلامی است. لذا در اینجا تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر گفتمان سیاسی شیعه

عراق در یک بستر تاریخی مشخص بررسی می‌شود. کشور عراق که در متهمی علیه شمال غربی خلیج فارس قرار گرفته، محل تلاقی فرهنگ سیامی از جنوب و غرب و فرهنگ ایرانی از طرف شرق است (N.Wiley, 1994:19). درباره آشنایی با شیعیان عراق باید گفت در زمان پیروزی مسلمانان در قرن هفتم میلادی، مذاهب و اقوام گوناگونی در عراق بودند. پیروزی اسلام بسیاری از روستائیان را ترغیب به تغییر آیین خود و پذیرش اسلام کرد. مسلمانان عراقی کمی بعد، درگیر اختلافی میان فاتحان عرب بر سر جانشین پیامبر شدند. این اختلاف تاثیری تعیین کننده روی تاریخ عراق بعد از آن داشت. همه هر چند با بی میلی، چهار خلیفه اول را پذیرفتند، اما اقلیتی از جامعه مسلمان عرب مشروعیت حاکمان اموی را که از آن پس خلیفه گری را موروثی خود ساختند، رد کردند. این گروه اقلیت خانواده علی(ع)، پسر عمو و داماد پیامبر(ص) را جانشینان برحق او می‌دانستند. این گروه «شیعه» به معنای «طرفدار» و در این مورد، طرفدار علی(ع) خوانده شدند. به این ترتیب «تشیع» به عنوان یک نهضت سیاسی طرفدار حکومت مشروع در میان فاتحان عرب آغاز به فعالیت کرد (N.Wiley, 1994:22). در جنوب عراق، شهر کوفه واقع شده که علی(ع) آنرا مرکز حکومت خود ساخته بود. نزدیک شهر کوفه، شهر کربلاست، جایی که امام حسین(ع) نواده پیامبر در آنجا به شهادت رسید. مرقد علی(ع) در نجف و امام حسین(ع) در کربلا امروزه زیارتگاه شیعیان است. بسیاری از نهضت های شیعی از شهرهای جنوب عراق آغاز شده و مورد استقبال قرار گرفته است. اسلام شیعی به تدریج در این شهرها چنان پایگاه محکمی برای خود برپا کرد که سنی‌ها دیگر نتوانستند آن را از مراکز مزبور بیرون برانند (Mar, 2001:27). در نتیجه شیعیان امروزه بزرگترین گروه منفرد مذهبی عراق هستند که تعدادشان از عرب‌های سنی مذهب اندکی بیشتر است و با همین تفاوت اندک، اکثریت کل جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند (حکیم، ۱۳۸۲:۱۰۷). چگونگی تاثیرگذاری انقلاب اسلامی بر گفتمان سیاسی شیعه عراق از یک طرف مربوط به گفتمان سیاسی شیعه در عراق قبل از پیروزی انقلاب اسلامی؛ که خود به سه دوره حاکمیت عثمانی، قیمومیت انگلیس، گفتمان سیاسی شیعه و حزب بحث تقسیم می‌شود و از طرف دیگر مربوط به گفتمان سیاسی شیعه در عراق پس از پیروزی انقلاب اسلامی

ایران؛ که این دوره خود به سه قسمت گفتمان سیاسی شیعه در زمان حکومت صدام حسین (جریان اندیشه سیاسی قبل از حمله نظامی صدام به ایران، جریان اندیشه سیاسی بعد از حمله نظامی صدام به ایران، جریان اندیشه سیاسی پس از جنگ خلیج فارس)، جریان های سیاسی شیعیان عراق (جماعه العلماء، حزب الدعوة، سازمان عمل پیکار اسلامی، مجلس اعلای اسلامی عراق، جریان های فقهاتی و کمتر سیاسی شیعه، جریان شیعیان سکولار)، گفتمان سیاسی شیعه پس از سقوط صدام (شیعیان در حاکمیت عراق نوین، نقش شیعیان در فرآیند شکل گیری قانون اساسی عراق نوین، جایگاه شیعیان در قانون اساسی نوین، تشکیل اولین پارلمان دائم عراق نوین، بررسی قانون انتخابات و اصلاح نظام انتخاباتی نوین، فعالیت های جریان های سیاسی بعد از سقوط صدام ارگان رسانه ای احزاب سیاسی) دسته بندی می شود.

۷. گفتمان سیاسی شیعه در عراق پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران

پیروزی انقلاب اسلامی، علت دیگری بود که تغییرات جامعه شیعی عراق را وارد مرتبه جدیدی نمود. به عبارتی قطع نظر از تاریخ پر فراز و فرود جنبش اسلامی شیعیان عراق، باید گفت منشا معاصر آنان در پیوند با انقلاب اسلامی ایران مطرح شده است. ارتباط دو کشور ایران و عراق، به علل مختلف در طول تاریخ دستخوش حوادث و تغییرات و افری بوده است. اما در این میان به نظر می رسد همانندی مذهبی دو کشور و ارتباط تاریخی و وسیع دو جامعه شیعی از شاخص هایی بوده که همواره تشویش دولت مردان عراقی را به دنبال داشته است. به عبارت دیگر شاید بتوان گفت، چه بسا بدترین اشتباه عراق در دوره روی کار آمدن رژیم جمهوری در سال ۱۹۵۸م نادیده انگاشتن حقوق شیعیان و بیگانه پنداشتن آنها به رغم تعهد ملی گرایانه شان به عراق بوده است. این اشتباه را می توان ناآزموده از پایگاه قدرت رژیم و ساختار قدرت سنی گرایانه اش دانست که قسمتی از دلایل غلیان احساسات شیعی در عراق (در اثر بیگانه انگاری شان) و وقوع جنگ عراق- ایران (متاثر از واهمه رژیم از احساسات شیعی بعد از انقلاب ۱۹۷۹ ایران) نیز به حساب می رود. عبدالعزیز حکیم (رئیس وقت مجلس اعلای اسلامی عراق) بر این عقیده بود که یکی از علل و اهداف مهم حزب بعث از پافشاری بیش از حد بر ناسیونالیسم عربی، رویارویی با تهدیدات ایران بوده است. از نظر سران بعث، شیعیان

عراق به علت ارتباط تاریخی با جامعه شیعی ایران چندان باورپذیر نبوده و می‌توانستند به عنوان متحدان طبیعی ایران عمل نمایند. به این علت حاکمان این حزب در مدت دوران حکومت خود، پیوسته در مقابل خواسته‌های جامعه شیعی عراق بی‌اعتنا بوده و با بدگمانی آن را دنبال می‌نمودند(دادفر، ۱۳۸۹: ۱۷۲).

در بررسی وضعیت شیعیان در عراق پس از انقلاب اسلامی ایران، باید گفت؛ آنچه که ارتباط عراق و اجتماع شیعی این کشور را با ایران، وارد وهله جدیدی نمود، رخداد انقلاب اسلامی ایران بود که تحولات شگرفی در رویداد های سیاسی منطقه خاورمیانه به وجود آورد. عراق از کشورهایی بود که اثرات رخداد این انقلاب را با تمامی وجود احساس نمود. پشتیبانی همه جانبه شیعیان عراق از پیروزی انقلاب، زنگ خطری برای رژیم بعث محسوب می‌شد(دادفر، ۱۳۸۹: ۱۷۵). این احساس خطر موجب اقداماتی از سوی رژیم صدام بر علیه شیعیان شد، که عبارتند از:

۱-۷. جریان اندیشه سیاسی، قبل از حمله نظامی صدام به ایران: پیروزی انقلاب اسلامی، روح رجا را در میان شیعیان عراق زنده نموده بود از این رو در ۲۲ می ۱۹۷۹ اجتماع عظیمی از شیعیان عراق با تجمع در شهر نجف و اعمال راهپیمایی، پیروزی انقلاب ایران را جشن گرفتند. این راهپیمایی خشم حاکمان بعثی را برانگیخت و بر دامنه سختگیری و خشونت آنان علیه گروه‌های شیعی افزود. از این رو در اولین روزهای انقلاب اسلامی، صدام حسین طی سخنانی با مسئولان بلند پایه عراق اظهار داشت که شاه دو اشتباه عمده انجام داد: اول اینکه او بزرگترین دشمن خود یعنی امام خمینی را نکشت؛ دوم اینکه ایران را دست نخورده برای انقلابیون باقی گذاشت. صدام گفته بود که وی مرتکب این اشتباهات نخواهد شد و اگر بنا باشد برود، جز زمین سوخته بر جا نمی‌گذارد و به همین دلیل هم بود که در همان سال‌های اولیه پیروزی انقلاب اسلامی آیت الله صدر و خواهرش را شهید و به زعم خود بزرگترین دشمن خویش را حذف کرد. در واقع اگر شرط لازم برای انقلاب، نارضایتی عمومی باشد شروط کافی عبارتند از: رهبری، ایدئولوژی و سازماندهی، مهمترین شرط کافی انقلاب اسلامی، رهبری امام خمینی بود و ایشان با استفاده از ایدئولوژی اسلام و سازمان کهن و سنتی دین و حوزه، انقلاب را به سرانجام برسانند. بنابراین صدام حسین با اعدام سریع آیت الله صدر و خواهرش انقلاب

اسلامی عراق را از مهمترین و اساسی ترین شرط کافی آن محروم کرد و لذا شرط لازم یعنی نارضایتی عمومی نتوانست به عنوان انرژی براندازی کانالیزه شود. البته این نارضایتی ها در عراق، وسیع و عمیق بود و طلوع پیروزی انقلاب اسلامی در ایران امواج آنرا شتاب داد و تهدیدی جدی برای حکومت بعثی ایجاد کرد. در هر صورت عراق با داشتن اکثریت شیعه و قبور امامان بزرگ و جوار جغرافیایی با کانون انقلاب اسلامی و عملکرد خشن و پرخسارت صدام و حزب بعث، همچنان به طور بالقوه کانونی برای انقلاب و اسلام گرایی بود (حشمت زاده، ۱۳۸۵: ۸۹).

۲-۷. جریان اندیشه سیاسی بعد از حمله نظامی صدام به ایران: اندیشه‌ای که صدام با آن دست به یقه بود باعث شد که در احتساب توان و نفوذ خود دچار اشتباه محاسبه شده و دست به رفتار نابخردانه حمله به ایران بزند. صدام در ادامه برای به پایان رسانیدن آماج خود، به ایران حمله کرد و با آغاز جنگ بار دیگر سیل بزرگ شیعیان عراق به کشورهای ایران، سوریه، کشورهای خلیج فارس و بریتانیا اعزام شدند. جنگ ایران و عراق ایجاب می کرد که حکومت عراق رویکرد دو سویه ای در مقابل شیعیان پیش گیرد. رژیم عراق، در سال‌های شروع جنگ، زمانی که در مبارزه با حریف ایرانی - اش برتری‌هایی به دست آورد آزار و اذیت روحانیون شیعه و احزاب اسلام گرا را تشدید کرد و به تبعید شیعیان به ایران سرعت بیشتری بخشید. اما در سال ۱۹۸۳ عراق برتری نظامی اش را از دست داد و مجبور شد راه و روش خود را تهذیب کند (فلاح نژاد، ۱۳۸۴: ۱۲۳).

۳-۷. جریان اندیشه سیاسی، پس از جنگ خلیج فارس: نقطه عطف تقابل شیعیان و رژیم در مارس ۱۹۹۱ بلافاصله پس از جنگ خلیج فارس در جنوب عراق اتفاق افتاد و شورش کردها را در شمال به دنبال داشت. نا آرامی های جنوب، مجموع شورش بدون رهبری و خود جوش شیعیان از کلیه مذهب‌های سیاسی بود که طی چند روز شورش به کلیه استان های جنوب بغداد کشیده شد.

دولت برای پشتیبانی اقدامات امنیتی در مناطق ناآرام جنوبی، شماری از شیوخ قبایل را دستگیر و افزون بر حمایت خاص، آنان را برای مقابله با ساکنان جنوب آماده کرد.

همچنین در حرکتی تبلیغاتی، به ترمیم خسارات وارد شده به حرم‌ها و بازگشایی آن‌ها برای زائران خارجی، از جمله ایرانیان پرداخت. با این حال، رژیم به آزار و اذیت و گاه ترور روحانیون سرآمد، از جمله افرادی که هیچ‌گونه فعالیت سیاسی نداشتند، ادامه داد. در سال ۱۹۹۱ آیت العظمی ابوالقاسم خویی، برجسته‌ترین مرجع شیعه، به رغم اینکه هرگز فعالیت سیاسی نداشت، بازجویی و در منزل خود دستگیر شد. پسر وی محمد تقی خویی در سال ۱۹۹۴ و دو روحانی عالی رتبه دیگر از جمله غروی و بروجردی، در سال ۱۹۹۸ ترور شدند. افزون بر این، رژیم به اقدامات پیشگیرانه شدیدی علیه شیعیان مشکوک دست زده و خانواده‌های شیعی را به ترک بغداد مجبور کرده است؛ چرا که حضورشان در آنجا خطرناک است. سیاست‌های سرکوب‌گرایانه رژیم، چنان خشم شیعیان داخل و خارج را برانگیخت که فرونشاندن آن بسیار دشوار بود. از هنگام جنگ خلیج فارس، جنوب عراق در آتش کم‌ظرفیت و مستمر جنگ میان گروه‌های معارض شیعه و قوای حکومتی می‌سوخت. به تساهل حکومت امیدی نبود و افق یک راه حل مبتنی بر مباحثه نیز به چشم نمی‌آمد. در نظر شیعیان، تنها الگوریتم برکناری رژیم صدام حسین است. در دوران صدام حسین گفت‌وگمانی که حول تشیع شکل گرفت، گفت‌وگمان مقاومت بود و همانطور که در بررسی سیر تاریخی ذکر شد، نمود عینی این گفت‌وگمان را در رهبری علما و مراجع شیعه و فعالیت‌های حزبی احزاب اسلامی مثل حزب الدعوة (که البته قبل انقلاب اسلامی نیز وجود داشته و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران تحت تاثیر این انقلاب جان تازه‌ای گرفته و رادیکال‌تر شد) مشاهده نمود (امرای، ۱۳۸۳: ۲۱۴).

پس عمده‌ترین تاثیر انقلاب ایران در عراق، در این دوره، ایجاد و گسترش جنبش‌های اسلامی شیعی در عراق و تحول نقش مرجعیت و رهبری به تاسی از رهبری امام خمینی (وّه) بود. که این مقوله‌ها در یک زنجیره هم‌ارزی مناسب، گفت‌وگمان مقاومت را به وجود آوردند. این گفت‌وگمان تا زمان سقوط صدام حسین ادامه داشته و پس از سقوط صدام، دستخوش تغییراتی می‌شود.

۸. گفت‌وگمان سیاسی شیعه پس از سقوط صدام

با سرنگونی صدام، روند پان‌عرب‌پرست متوقف شد، فرآیندی که از دهه ۱۹۲۰ توسط نخبگان عرب سنتی این کشور آغاز شد و تا قبل از سرنگونی صدام در دستور کار تمامی

دولت‌ها قرار داشت. در سه دهه اخیر، سیاست عربی‌سازی از اصول مهم ایدئولوژی و سیاست حزب بعث بود. بعد از سرنگونی صدام و روند حاکم بر تحولات سیاسی عراق، روند عربی‌سازی پایان یافت. تبعیض، محرومیت و نابرابری‌هایی که در راس حاکمیت عراق نسبت به شیعیان، که اکثریت جمعیت عراق را تشکیل داده بودند، صورت گرفت و ممانعت از مشارکت آنان در تعیین سرنوشت سیاسی کشور از یک سو و فشار گسترده و مضاعفی که رژیم بعث از سال ۱۹۶۸م به شیعیان وارد آورد از دیگر سو، دست به دست هم دادند تا زمینه شکل‌گیری جریان‌ها و گروه‌های معارض متعددی از شیعیان پدیدار گردد. با نابودی رژیم صدام در آوریل ۲۰۰۳، شیعیان و به خصوص این جریان‌ها و احزاب شیعی با یک وقفه بی‌مانند تاریخی و یک نقطه عطف در حیات سیاسی خود روبه‌رو شدند. آنها در دوران عثمانی، اشغال عراق به دست بریتانیا و در دوران رژیم بعث، همواره در حاشیه قرار داشته و با سرکوب شدید از قدرت محروم بودند. سرنگونی صدام زمینه حضور شیعیان و خروج آنها از انزوا را فراهم ساخت. از آن زمان، شیعیان در عرصه سیاسی - اجتماعی به شدت فعال شده‌اند. آمریکا که با شعار استقرار دموکراسی به اشغال عراق مبادرت ورزید، نمی‌تواند اکثریت شیعه این کشور را نادیده بگیرد و از ورود آنها به عرصه سیاست و حکومت جلوگیری کند (تلاشان، ۱۳۸۹: ۱۱۶). لذا با تحول رژیم در عراق کمیتی از سنی‌ها که از زمان کسب خودمختاری در سال ۱۹۳۲ بر کرسی حکومت بودند از رهبری این کشور بی‌نصیب شده و به جای آن اکثریت شیعه و کردها مسند قدرت را به دست گرفتند. در واقع، این بازگشت شیعیان به هویت خود و افزایش تکاپوی سیاسی و اجتماعی آنان، موجب شد در پرتو فعالیت سیاسی پویا، تبدیل به یک بازیگر برتر عرصه سیاست داخلی و منطقه‌ای شوند.

۹. بازتاب وقوع انقلاب اسلامی ایران بر گفتمان سیاسی شیعی عراق

بازتاب انقلاب اسلامی بر کشورهای منطقه که منزلت مردمی نداشتند ارتباطی جدی تر و ژرف‌تر به غرب و آمریکا و به طور کلی منفی بوده است. جالب این که هر نظامی که اکثریت قوی‌تر شیعیان بهره‌مند بوده و یا دارای اقلیت نسبتاً قابل ملاحظه‌ای از شیعیان بوده است، به طوری که نظام بعثی عراق بر مردمی حکومت می‌کرد که بیشترین آنها شیعه هستند با دشمنی وصف‌ناپذیری با انقلاب اسلامی رفتار کرد و نهایتاً هم جنگ

بی‌رحمانه و بی‌امانی را ناهمسوی این نظام نوپا آغاز نمود (بطاطو، ۲۰۰۶: ۲۱۶). با این وجود باید گفت پیروزی انقلاب اسلامی ایران موجب انسجام، پویایی، فعال و انقلابی شدن گفت‌وگوهای سیاسی شیعه در عراق گردید. گفت‌وگوهای سیاسی شیعه در عراق قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در برخی موارد به تاسی از فقه صامت و در کل به دلیل نداشتن زنجیره هم‌ارزی مناسب و قراردادن دال‌های اندیشه شیعه در حوزه گفت‌وگویی، به دور از حرکت‌های انقلابی موثر بوده و گفت‌وگوهای واحدی حول تفکر شیعه شکل نگرفته بود. اما انقلاب اسلامی ایران بر اندیشه سیاسی تشیع در این کشور اثر گذاشته، آنرا به حالت فعال و انقلابی درآورد و موجب شکل‌گیری گفت‌وگوهای مقاومت شده است. با بررسی‌های انجام شده در این مطالعه ثابت شد در عراق، هر سه نوع پخش فضایی، جابه‌جایی و سلسله‌مراتبی، نقش مهمی در این تأثیرگذاری داشته‌اند و شیوه پخش جابه‌جایی نیز بین ایران و عراق به حالت معکوس رخ داده است به این معنا که در عراق ابتدا انقلاب ایران با دمیدن روحیه امید در میان شیعیان آنجا، موجب شکل‌گیری گفت‌وگوهای مقاومت شد و سپس به دلیل سرکوب شدید، گفت‌وگوها به ایران نقل مکان کرده و ایران را مبدا پخش خود قرار داد و تحولات عراق را از همانجا رصد می‌کرد (Franke & Fuller, 2005, 183).

۱۰. شاخص‌های تقویت گفت‌وگوهای اسلامی شیعی در عراق

بر اساس مفاهیم رایج از گفت‌وگو، دلایل مهم و اثرگذار داخلی و خارجی می‌توانند در تغییر گفت‌وگوها در یک جامعه به خصوص در زمینه اندیشه سیاسی اثر بگذارند. با توجه به این امر اصولاً شکل‌گیری انقلاب در هر جامعه، که آن را تغییر اساسی و زیربنایی در ارزش‌ها، نهادها و چهارچوب‌های حاکم بر یک جامعه معرفی کرده‌اند، خواه و ناخواه از دلایل تحول‌گفتمانی خواهد بود. در این میان هویت و رهبری انقلاب اسلامی در ایران به نحوی بود که اندیشمندان ارتباط مستقیم میان رخداد این انقلاب و تغییرات ایجاد شده در گفت‌وگوهای سیاسی شیعه برقرار کرده‌اند. بازسازی تمدن اسلامی و اعاده ماهیت و عزت به مسلمانان، پاسخ به سوال‌ها و مشکلاتی که برای مسلمانان در دوران معاصر ایجاد شده، بازگشت روشمند و انتقادی به سنت فکری اسلام، بازتولید فرهنگ سیاسی - دینی و مطرح کردن دانش سیاسی با تأکید بر منابع اسلامی، ماهیت‌شناسی و هویت‌سازی در عرصه‌های فلسفی، کلامی، فقهی، تفسیری و علوم سیاسی از جمله مولفه‌هایی

هستند که برای استحکام گفتمان اسلام شیعی مورد ملاحظه جدی علما و محققان شیعه قرار گرفته است. همچنین ورود خواه و ناخواه فقه و تفکر سیاسی شیعه به عرصه عملی سیاست و حکومت در دنیای مدرن، مشکلات جدید و متعددی ایجاد کرد که تا پیش از این برای هیچ یک از علما و دانشمندان شیعه مبتدا نداشت. این شرایط در اصل عرصه شکوفایی در زمینه گفتمان اسلام شیعی را مهیا کرده است.

از جمله شاخص‌های تقویت گفتمان اسلامی شیعی در عراق را نیز می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱. نقش و تاثیر مراجع دینی: نهادهای دینی و مراجع تقلید در جامعه عراق، به خصوص در بین جمعیت شیعه، تأثیر قابل ملاحظه‌ای دارند.

۲. حضور فرهنگ و هنر اسلامی: فضای فرهنگ و هنر اسلامی به طور چشمگیری در عالم فکری، هنرو سیاسی حضور دارد.

در رابطه با تقویت این شاخص‌ها در کشور عراق باید گفت علیرغم چالش‌های جدی به وجود آمده در برابر انقلاب اسلامی در عراق متأثر از خصومت وافر گروه‌های تکفیری و بعثی، جریان‌ات شیعی و کردی عراقی نزدیکی و همکاری بسیاری با انقلاب اسلامی ایران داشته و این قرابت هم پیشگی از سوی گروه‌های شیعی ذاتی و براساس تفکر و آرمان مشترک و از سوی کردها جنبه فایده مشترک و سوابق حسن همیاری دارد، گفتمان اسلام شیعی را گسترش می‌دهد (الخفاف، ۲۰۰۷: ۱۱۳).

نتیجه‌گیری

در سرانجام سخن باید گفت عمده‌ترین تاثیر انقلاب اسلامی ایران در عراق، تحول نقش مرجعیت و رهبری به تاسی از رهبری امام خمینی (ره) و ایجاد و گسترش جنبش - های اسلامی شیعی در عراق بود. مراجع و روحانیون شیعه عراق با تاسی از انقلاب اسلامی ایران، گفتمان انقلابی امام خمینی (ره) و نهضت عاشورایی امام حسین (ع) و نیز الگوپذیری از بالندگی و پویایی نظریه ولایت فقیه امام، که در اقدامات مراجع عراق مشهود بود توانست دال‌های گفتمانی شیعه را در یک زنجیره هم‌ارزی مناسب در کنار هم قرار داده و گفتمان مقاومت را تشکیل دهند. از آنجا که اصول اساسی این گفتمان با اصول و ارزش‌های بنیادین جامعه که اکثریت آن شیعه هستند، همخوانی دارد، لذا از

قابلیت اعتبار لازم برخوردار بوده و هژمونیک می‌شود. در همین راستا پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، گروه‌های اسلامی و روحانیون برجسته عراق که مبارزات اسلامی خود را علیه رژیم عراق تشدید کرده بودند، به دنبال تلاش‌های فرآوان توانستند بنیان‌های منسجم سیاسی و مذهبی را تحت عنوان مجلس اعلائی انقلاب اسلامی عراق پایه‌ریزی کنند؛ این مجلس به سرپرستی شهید آیت الله سید محمد باقر حکیم تشکیل گردید. روند گفتمان سیاسی شیعه عراق در ابتدا به دلیل از بین رفتن غیر و دشمن (صدام) گفتمان مقاومت کمی دچار چالش شد و شاهد مثال این امر نیز قضیه مقتدی صدر و اختلاف‌های اندک آن مقطع بین شیعیان بود. اما همانگونه که گفتمان لاکلا و موف هم به نقش رهبر اشاره دارند، باید گفت که در این زمان نیز تحت رهبری هوشمندانه مراجع و روحانیان مذهبی شیعه در عراق عناصر سیاسی شیعه مجدداً در یک زنجیره هم‌ارزی مناسب مفصل‌بندی شده و به دو خرده‌گفتمان یکی مقاومت در مقابل آمریکا و تروریسم و دیگری مشارکت سیاسی در بعد داخلی تبدیل شد. در این مقطع گفتمان به طریق سلسله‌مراتبی پخش می‌شود. عنی از یک فرد مهم (مراجع و رهبران مذهبی) و مراکز مهم، به بقیه افراد و مکان‌ها منتقل می‌شود. همانطور که در بررسی عراق نشان داده شد ما شاهد افزایش مشارکت هر چه بیشتر شیعیان در صحنه سیاسی هستیم. این درحالی است که گفتمان اسلام شیعی تحت هدایت و رهبری علما و مرجعیت شیعه به طور هماهنگ و متحد در مقابل هر عامل چالش‌زایی ایستادگی می‌کنند و همچنان گفتمان سیاسی شیعی با راهنمایی‌های علما و مراجع در سطح بالایی از صحنه سیاسی مشارکت دارد.

منابع

۱. الخفاف، حامد. (۲۰۰۷). *النصوص الصادرة عن سماحه السيد السيستاني في المساله العراقيه*. بيروت، لبنان: دارالمورخ العربي.
۲. امرایی، حمزه. (۱۳۸۳). *انقلاب اسلامی ایران و جنبش‌های اسلامی معاصر*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۳. بطاطو، حنا. (۲۰۰۶). *العراق؛ الشیوعیون و البعثیون و الضابط الاحرار*. کتاب سوم. (مترجم. عقیف الرزاز). تهران: انتشارات فرهاد.

۴. برنابلداجی، سیروس. (۱۳۸۳). نقش شیعیان در ساختار سیاسی عراق. تهران: معاونت سیاسی ناجا.
۵. برزگر، ابراهیم. (۱۳۸۲). "نظریه پخش و بازتاب انقلاب اسلامی." مجله پژوهش حقوق و سیاست. شماره هشتم. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
۶. تلاشان، حسن. (۱۳۸۹). "دورنمای ژئوپولیتیک شیعه در عراق." فصلنامه شیعه شناسی. سال هشتم. شماره ۳۱.
۷. حاضری، علی محمد. (۱۳۸۰). انقلاب و اندیشه. پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران.
۸. حسین زاده، محمد علی. (۱۳۸۶). گفتمان های حاکم بر دولت های بعد از انقلاب در جمهوری اسلامی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۹. حشمت زاده، محمدباقر. (۱۳۸۵). تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر کشورهای اسلامی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۰. حقیقت، صادق. (۱۳۸۷). روش شناسی علوم سیاسی. قم: انتشارات دانشگاه مفید.
۱۱. حکیم، سید محسن. (۱۳۸۲). "موضع آتی شیعیان عراق در برابر کشورهای همسایه." مجموعه مقالات مسائل ایران و عراق. تهران: شریعت.
۱۲. جمشیدی، محمد حسین. (۱۳۷۷). اندیشه سیاسی شهید رابع امام سید محمد باقر صدر(ره). تهران: وزارت امور خارجه.
۱۳. خرمشاد، محمد باقر و نادری، احمد. (۱۳۹۰). "نقش حزب الدعوه الاسلامیه در گفتمان مقاومت جنبش شیعی عراق." فصلنامه شیعه شناسی. سال نهم. شماره ۳۳.
۱۴. دادفر، سجاد. (۱۳۸۹). "تحول و دگردیسی در نمای جامعه شناختی شیعیان عراق در قرن بیستم(علل و پیامدها)." فصلنامه علمی پژوهشی شیعه شناسی. سال هشتم. شماره ۳۲.
۱۵. رفیع پور، فرامرز. (۱۳۷۹). توسعه و تضاد. تهران: شرکت سهامی انتشار.
۱۶. عضدانلو، حمید. (۱۳۸۰). گفتمان و جامعه. تهران: نشر نی.
۱۷. عمید زنجانی، عباسعلی. (۱۳۷۶). انقلاب اسلامی و ریشه های آن. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۱۸. عمید زنجانی، عباسعلی. (۱۳۸۱). *انقلاب اسلامی ایران (علل، مسائل و نظام سیاسی)*. تهران: دفتر نشر معارف.
۱۹. فلاح نژاد، علی. (۱۳۸۴). *سیاست صدور انقلاب اسلامی*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۲۰. کمالی اردکانی، علی اکبر. (۱۳۸۶). "انقلاب اسلامی و تعالی گفتمان سیاسی شیعه." *فصلنامه دانش سیاسی*.
۲۱. محمدی، علی اصغر. (۱۳۸۱). "شیعیان عراق؛ آرمان ها، واقعیت ها و چالش ها." *مجله شیعه شناسی*. شماره ۷.

22. Arnett, H. (1982). *Revolution and its terminology*. Berlin University Press.
23. Dorner, G. (2001). *Political Discourse, Issues and Methods*. Washington DC University Press.
24. Fuller, Graham and Franke, Rand Rahim. (2005). *Forgotten Shia Arab Muslims*. translation; Khadijah Tabrizi. Qom: Shi'ite Publications.
25. Linklater, Andrew. (2006). *The nature and purpose of the theory of international relations*. translation, Esazgar, Leila. Tehran, Ministry of Foreign Affairs Publications.
26. Milz, S. (2005). *Discourse*. translated by Fattah Mohammadi, Zanjan: Third Hazara Publications.
27. Mar, Feb. (2001). *The modern history of Iraq*. translation; Mohammad Abbaspour, Mashhad: Astan Quds Razavi Institute.
28. N. Wiley, Joyce. (1994). *The Islamic movement of Iraqi Shiites*. translation; Mahosh Gholami. Tehran: information.
29. Sposito, John. L. (2007). *The Iranian revolution and its global reflection*. translation; Mohsen, director of Shaneh Chi, Tehran: Center for the Recognition of Islam and Iran.
30. Shilton, S and H, Schaffner. (1997). "Analysis of political discourse ". *Journal of Political Science Spain*: University of Salamanca.
31. Van. Dyke, Theon E. (2003). *Studies in discourse analysis*. translated by Teja Mirfokharai and others Tehran: Center for Media Studies and Research, first edition.